

ОСОБЛИВОСТІ ГОЛОКОСТУ НА МИКОЛАЇВЩИНІ

Роботу виконала:

Десятова Анастасія Дмитрівна,
учениця 10 класу Мішково-Погорілівської
загальноосвітньої санаторної школи-інтернату

Науковий керівник:

Десятов Дмитро Леонідович,
вчитель історії Мішково-Погорілівської
загальноосвітньої санаторної школи-інтернату

Зміст

Вступ.

Частина 1. Знищення єврейського населення Миколаївщини.

Частина 2. Знищення на території Миколаївщини єврейського населення з інших регіонів України.

Висновки.

Список використаних джерел.

На конкурсі робота зайняла 1 місце.

Вступ

Висвітлення трагічних сторінок Голокосту, усвідомлення уроків Катастрофи європейського єврейства українським суспільством є актуальним завданням на сучасному етапі історичного розвитку української держави. Початок війни нацистської Німеччини проти Радянського Союзу та окупація гітлерівськими військами південноукраїнських земель збігається з початком третього етапу «остаточного вирішення єврейського питання», змістом якого стало методичне й організоване знищення євреїв в окупованих країнах. Таких масштабів цинічного і безглузкого винищення мирного населення історія людства не знала. Підтвердженням цього стали події на Миколаївщині в часи нацистської окупації.

Поштовхом до написання цієї роботи стало невелике дослідження автором фактів знищення євреїв на території Жовтневого району Миколаївської області, в якому проживає автор. Не можна сказати, що історію Голокосту на Миколаївщині не досліджують. В останні десять років з'явилось чимало цікавих статей та праць з цієї теми. Однак усі вони мають, так би мовити, фрагментарний характер і не дозволяють чітко уявити загальну картину того, як відбувався Голокост на території Миколаївської області. Тому головною метою, яку поставив перед собою автор під час написання цієї роботи, стало створення саме загальної картини Голокосту на території Миколаївської області.

Перше, що слід взяти до уваги, це той факт, що з установленням окупаційного режиму адміністративне розмежування Миколаївщини відбулося уздовж Південного Бугу так, що західні райони Миколаївської області було включено до складу Губернаторства Трансїстрія, в той час як інша територія Миколаївської області входила до складу Райхскомісаріату Україна. Територіальне підпорядкування позначилося й на системі засобів «розв'язання єврейського питання». Власне,

це й зумовило існування певних особливостей Голокосту на території Миколаївщини. Сама робота складається з двох частин. У першій частині йдеться про знищення єврейського населення Миколаївщини. Інша особливість Голокосту – це те, що територія Миколаївщини стала місцем, де знищувалося єврейське населення з Одеської, Вінницької, Кіровоградської та інших областей України. Друга частина присвячена саме цій особливості Голокосту на Миколаївщині. Південь України здавна став регіоном, в якому компактно проживали німецькі колоністи. В ході написання роботи автор намагався показати, яку роль відіграла ця категорія місцевого населення в Голокості на Миколаївщині.

Під час написання роботи автором була використана різноманітна кількість не лише літератури з цього питання, а й архівних матеріалів та Інтернет-ресурси. Про ту роль, яку відіграв Інтернет під час написання цієї роботи, слід сказати окремо, адже результати роботи автора над цією темою мають дві форми втілення. Не є великим секретом, що історія Голокосту належить до тем, з якими досить поверхово знайома сучасна молодь. Свого часу радянський уряд доклав зусиль до того, щоб навіть пам'ять про цю трагедію не збереглася. На південь України направляли переселенців з Росії, зокрема з Краснодарського краю. У більшості згаданих у роботі населених пунктів, де відбувалося масове знищення єврейського населення, до кінця 90-х років ХХ ст. не було встановлено навіть пам'ятних знаків, а подекуди їх немає і сьогодні. Коли в березні 1969 року, до 25-річчя звільнення Миколаївщини від німецько-фашистських загарбників у Миколаєві на місцевому кладовищі на братській могилі був насипаний курган і встановлено пам'ятник «Радянським громадянам – жертвам фашизму», там жодного слова не було сказано про основних жертв – єврейське населення міста¹. Щоб якимось чином виправити ситуацію, що склалася, автор використав соціальний сервіс нового покоління Інтернету Веб 2.0. «Вікімапія», що знаходиться за адресою: <http://wikimapia.org/>. На карті цього сервісу, яким послуговується велика кількість користувачів Інтернету, в тому числі мешканців Миколаївської області, автором позначені більшість місць масового знищення єврейського населення з короткою інформацією про саму подію у цьому населеному пункті. Отже, йдеться не лише про невелике учнівське дослідження, а й про певний Інтернет-проект. Самому ж автору залишається сподіватися на те, що така форма цієї роботи сприятиме не лише поширенню інформації про історію Голокосту, а й сприятиме розширенню горизонтів спілкування членів інформаційної спільноти.

Частина 1. Знищення єврейського населення Миколаївщини

У Миколаєві до початку війни проживало 25 280 євреїв, що складало 15% кількості міських жителів. Усього ж на Миколаївщині проживало 44 269 євреїв².

Частина єврейського населення евакуювалася разом із суднобудівними заводами в Астрахань, Сталінград, на Кавказ. Але більша частина їх, особливо жителі єврейських сіл, не встигли цього зробити і заздалегідь були приречені на повне знищення³.

На півдні України, на відміну від інших регіонів, нацисти не вважали за потрібне створювати гетто як місця концентрації та ізоляції євреїв. Є відомості про існування гетто лише в північних районах Миколаївської області – в с. Криве Озеро, с. Мостове, м. Голта (Первомайськ). Але й вони проіснували недовгий час. Є згадки про існування гетто і в інших місцях, але нема підтверджень щодо існування в них органів єврейського самоврядування (юденратів), тому правильніше буде їх розглядати як табори для тимчасового перебування євреїв.

Сценарій знищення єврейського населення був типовим. Слідом за бойовими частинами німецької армії по щойно окупованій місцевості рухалася оперативна команда СС, і після захоплення кожного населеного пункту впродовж двох тижнів видавався відповідний наказ, згідно з яким організовувалися виявлення і знищення євреїв. «Кожна оперативна команда просувалася слідом за частинами німецької армії, що наступали із захопленням населеного пункту або міста, здійснювала вилучення радянського активу, євреїв та інших осіб, неблагоннадійних для німецької армії, і знищувала їх». Так спокійно, буденно і цинічно говорив про ці події колишній начальник поліції безпеки Сандлер у своїх свідченнях під час судового процесу, що розслідував злочиння фашистських окупантів на Миколаївщині⁴.

Перший зафіксований розстріл євреїв відбувся у с. Покровське (Покровка) Веселинівського району 14 серпня 1941 року, коли було розстріляно 9 осіб. За іншими даними, розстріли розпочалися ще раніше, а саме коли було окуповано с. Благодатне Очаківського району. 3 серпня в цьому селі було розстріляно двох сільських активістів та 18 євреїв⁵.

Трагічні події розпочалися в Миколаєві в серпні 1941 р., коли євреям було наказано з'явитися з документами, грошима, цінностями та речами першої необхідності на збірні пункти в районі старого міського єврейського кладовища (нині на цьому місці зоопарк). Велика колона людей, які ще не уявляли своєї подальшої долі, рухалася по Херсонській вулиці. Частину з них (близько 5 тис. осіб, за іншими даними – 4 тис. осіб⁶) було розстріляно прямо на міському кладовищі (випадково вдалося врятуватися лише кільком особам).

Під час розстрілу кладовище оточили військами, щоб позбутися свідків. Людей клали рядами на землю, обличчям вниз і прострілювали потилиці автоматними чергами в присутності всіх приречених. Вже в перші дні окупації айнзацкоманда 11-а розстріляла в місті 227 євреїв. Відомим є такий факт: щодня євреїв, яких утримували на кладовищі, вносили до джерела на

вул. II Інгульській, щоб вони могли набрати води. Там влаштувалася черга за водою. Цим скористалися кілька підлітків – жителів Водопою. Хлопці відволікали охорону, даючи можливість втекти і сховатися кільком в'язням-євреям. Імена цих підлітків відомі, це були Ф. Бондар, М. Буртиш, А. Говоренко, М. Щербина. Їм вдалося врятувати шістьох євреїв, що були приречені на знищення⁷. Крім того, частину людей стріляли в районі міста, що має назву Темвод, де їх закопували у задалегідь приготовленими ями. Розстріли проводилися систематично щодня починаючи з 8-ї години ранку⁸.

Всіх інших на вантажних машинах протягом трьох днів вивозили за межі міста «на роботи», з яких уже ніхто не повертався. Місцем страти було обрано балки біля с. Воскресенське, що знаходилося за 12 км від міста. На краю села знаходиться курган, прямо за ним – балки. Він не раз фігурував у спогадах свідків. Саме до цього місця 21 вересня, рано-вранці, приречених привезли в критих машинах, кожна з яких повністю була набита людьми. Більшість жертв і не підозрювали про свою участь, яку приготували для них кати, або ж продовжували до останнього сподіватися на краще. Люди були впевнені, що їх везуть на сільгоспроботи збирати помідори чи виноград⁹. Тому в перший день вантажівки з приреченими не супроводжувалися охороною. Автомобілі звертали з Баштанського шосе і повертали до балок, що відділяли Воскресенське від сусіднього з ним села Калинівки. Німці поставили пости і закрили цей район для селян. Скоро все село почуло кулеметну стрілянину і гвинтівочні залпи. Це було настільки несподівано для оточуючих, що просто не сприймалося свідомістю. Один із свідків пригадує: «Ми пасли своїх корів за селом. Коли пригнали скотину назад, дізналися, що в балках розстрілюють євреїв. В мене не вкладалося в голову: як це так: розстрілюють людей, це ж живі люди...»¹⁰. Більшість свідків, які запам'ятали цю зловісну подію, в той час були підлітками, що проявляли типову для їхнього віку допитливість. Частина з них, покинувши пасти своїх корів і лежачи на кургані, спостерігала за тим, що відбувалося в балках. Тільки стрілянина німців змусила їх залишити курган та перебраться на горіще хат, що стояли на краю села¹¹.

Моторошність убивства ще більше підсилювалася педантизмом, з яким вбивці виконували свою брудну справу. Нещасних висаджували з машин, роздягали до близьки і по 12–14 осіб ставили

по краях балки. Навпроти ставало стільки ж есесівців, які за командою стріляли розривними кулями. Розстрілювали одних – бралися за інших. І так протягом декількох днів, кожен світловий день. Але знову ж таки, німецька педантичність: півгодини перерви після розстрілу кожної нової партії приречених.

Одяг розстріляних ретельно сортували. Кращий складали та пакували, вантажили на машини і відвозили до Миколаєва¹². Частина вбрання навіть розкидали з вантажівок, що проїжджали по Воскресенську¹³. І це був тільки перший день розстрілу, коли вбивали молодих людей. А всього таких днів було три. При цьому кожного разу виділяли з приречених осіб 10–15, що повинні були кидати вниз трупи з краю балки. Цих розстрілювали останніми. В наступні дні езекуція повторилася. Тільки цього разу жертвами катів ставали жінки і діти.

Речей було настільки багато, що вони утворювали великі гори, і за один день їх просто неможливо було вивезти. Частина місцевих мешканців, як це не прикро визнавати, пізно ввечері, після того, як німці залишали місце свого злочину, розбирали одяг. Особливо цінувалося серед мародерів жіноче взуття та дамські сумочки. Потім ці ж мародери вихвалялися знайденими коштовностями, що були зашитими в одяг¹⁴.

В останній день нацисти привезли старих німецьких людей та калік. Всі три балки були заповнені людьми. Намагаючись прискорити «роботу», кати стріляли однією кулею в матір, намагаючись вбити і дитину, яку вона тримала на руках. Або ж змушували матерів піднімати дітей над головою, і вбивали дітей в материнських руках¹⁵. Часто в балку падали ще живі люди. Тому не дивно, що всі свідки в один голос повторюють страхітливу деталь, що ґрунт, яким закидали балки, декілька днів поспіль «рухався». Наближатися до балок місцевим жителям суворо заборонялося. Місцева поліцейська управа після того, як відбулося вбивство, зігнала десяток місцевих мешканців, яких примусили засипати місце злочину ґрунтом. Картина, яку заставляли мешканці, що змушені були виконувати таку брудну роботу, була настільки жахливою і мотошною, що люди втрачали свідомість¹⁶.

«Глибокі балки були заповнені трупами до самого верху і присипані великим шаром землі. Це було жахливо. Не пройшло і місяця, коли замість чистого джерельця, що протікав в балці, з-під землі потекла зловонна рідина, що вливалася в річку Інгул. Все навкруги пропахло трупами, що розклалися. Чекали на зиму, під час якої, як вважалося, вони вимерзнуть і запаху не буде. А зимою він не зник»¹⁷.

Недалеко від с. Воскресенська на території сіл Михайло-Ларіно і Петрівки існував концтабір. У ньому в нестерпних умовах перебувало від 6 до 8 тис. євреїв. У цьому таборі проводили систематичні тортури та побої в'язнів-євреїв. Їх запрягали в підводи для перевезення вантажів, заставляли виконувати

важкі та виснажливі роботи. Поряд з територією табору знаходився парк, що був перетворений у місце розстрілу ув'язнених. Щоб приховати сліди злочину, на місці поховань висаджували дерева. В червні 1944 року було відкрито 30 ям поховань з останками сотень людей. Комендантом табору був Нальд, його помічником – Фульд¹⁸.

В донесенні оперативної групи «D» від 26 вересня 1941 р. зазначено: «В поточний момент єврейське питання в Миколаєві та Херсоні вирішується. Захоплені близько 5000 євреїв». У донесенні від 2 жовтня підбиваються певні підсумки: «За звітний період від євреїв особливо було звільнені міста Миколаїв та Херсон (...). З 16.09 до 30.09 було страчено 22 467 євреїв та комуністів. Загальна кількість 35 782». Фельдкомендатура Миколаєва звітувала про свою діяльність протягом серпня – вересня таким чином: «В Миколаєві та Херсоні євреї евакуйовані СД. Тому намір створити гетто не міг бути здійсненим»¹⁹.

У 1945 р. шеф оперативної групи «D» Отто Олендорф був заарештований разом з іншими нацистськими злочинцями. Його свідчення були включені до матеріалів Нюрнберзького процесу 1948 р. Ось як про Голокост він заявляв на суді Міжнародного воєнного трибуналу в Нюрнберзі, відповідаючи на запитання обвинувача від СРСР генерал-майора юстиції І.П. Нікітченка:

«І. Нікітченко: Ви у своїх свідченнях говорили, що оперативна група мала на меті знищення євреїв та комісарів. Правильно?»

О. Олендорф: Так.

І. Нікітченко: За якими мотивами знищували людей?»

О. Олендорф: Був наказ про те, що єврейське населення повинно бути повністю знищено.

І. Нікітченко: В тому числі і діти?»

О. Олендорф: Так. (...) Я ніколи не дозволяв доручати проводити розстріли окремим особам, але наказував, щоб стріляли одночасно кілька осіб, щоб уникнути прямої особистої відповідальності. Командир підрозділу або особи, що були спеціально призначені, повинні були робити останній постріл по тих жертвах, що ще не померли. З бесід з іншими керівниками груп я довідався, що деякі з них вимагали, щоб жертви лягали на землю, щоб потім бути розстріляними в потилицю. Я не схвалював таких методів». І далі: «Я бажав, щоб форма та спосіб страти були військовими і, наскільки це можливо за даних обставин, гуманними».

На Нюрнберзькому процесі суд не оцінив своєрідний «гуманізм» О. Олендорфа, він був засуджений до смертної кари і розстріляний у 1951 р. Під час судового процесу над нацистськими злочинцями, що відбувався в Мюнхені 1970 р., при винесенні вироку було підтверджено, що розстріли євреїв у Миколаєві проводилися за наказом О. Олендорфа, а виконавцем був штурмбанфюрер Цапп²⁰.

На іншому суді, що відбувався в Мюнхені 1972 р., наводився факт розстрілу євреїв у Вознесенську: «В точно не встановлений день у вересні 1941 р. підкоманда під керівництвом Зінгера за наказом Перстерера розстріляла за містом Вознесенськ не менше 200 євреїв – чоловіків, жінок та дітей (...). Люди повинні були роздягнутися у помешканні біля міста страти і потім групами по 30 осіб відводилися в протитанковий рів або гравійний кар'єр, де їх вбивали пострілами в потилицю або спину»²¹.

18 серпня 1941 року був окупований Снігурівський район Миколаївської області. В районі до війни знаходилися чотири єврейські сільради: Нагартавська, Романівська, Ерштмайська (Первомайська) і Молотівська, в яких проживало понад 4900 євреїв²². З початку XIX століття на півдні України існували єврейські сільськогосподарські колонії. Свого часу це був чи не єдиний регіон Російської імперії, де євреям було дозволено компактно проживати в сільській місцевості і займатися сільським господарством. У 20 – 30-ті роки XX ст. колонії стали єврейськими колгоспами. Події, що відбувалися в цих селах з перших днів фашистської окупації, розвивалися надзвичайно трагічно.

14 вересня 1941 року в селах Романівка і Першотравневе було знищено 1778 осіб. Не менше як 160 євреїв були розстріляні у вересні 1941 р. поблизу села Снігурівка²³.

Типовими були події в селі Новий Путь (колгосп «Червона Зірка») Снігурівського району, де, за спогадами мешканців сусідніх сіл, усім жителям населеного пункту (а це були переважно євреї), через тиждень після приходу німців було наказано вийти на околицю села, де їх розстріляли біля викопаної ними ж траншеї. Пам'яткою про цю трагедію є обеліск, споруджений на місці розстрілу. Варто зазначити, що абсолютна більшість мешканців цього села навіть не збиралися евакуюватися до приходу окупантів, бо не знали про антиєврейську політику фашистської Німеччини та перші факти масового знищення євреїв, що вже відбулися на цей час, бо радянська преса не вважала за потрібне інформувати про це. З усіх жителів села врятувалися лише 2 сім'ї, котрі встигли виїхати до приходу окупантів.

Серед населених пунктів Снігурівського району, де проходили масові розстріли єврейського населення, треба назвати ще хутори: Виноградний, де було знищено 118 осіб, Яровий – 280, село Молотовка – 270, селище ім. Фрунзе – 280 осіб²⁴.

У вересні 1941 р. було проведено розстріл єврейського населення в одному з найбільших єврейських поселень півдня України – селищі Нагартав (тепер – частина смт Березнегувате Миколаївської області). За словами свідка Марії Рак, у ніч на 14 вересня все єврейське населення було загнано в приміщення клубу для реєстрації, а о 7 годині ранку почалась трагедія. Стариків, жінок, дітей роздягали до нижньої білизни і партіями по 20 осіб підводили до яру,

де й розстрілювали з автоматів. За словами очевидця Василя Тицького, дітей наколювали на штики і через голову кидали в яр. Вчительку Софію Станішевську забили каменями. У лютому 1942 року протягом усього місяця велися роботи із засипання трупів більш товстим шаром землі, бо видно було руки і навіть голови небіжчиків. Три тижні до 300 чоловік приїжджали з Березнегуватого на 200 підводах і засипали могили. Для того, щоб трупи не попали в річку Висунь під час танення снігу, могили оточувались стінами товщиною понад один метр, висотою до 3–4 метрів. Усього ж у Нагартаві окупантами було знищено 865 євреїв²⁵.

5 квітня 1944 року комісією у складі представників Нагартавської і Романівської сільради було встановлено, що з цих колгоспів евакуйовано було одиниці єврейських сімей, а розстріляно сотні. У списках, складених у 1944 році, фігурують сім'ї Файгон (розстріляно 6 осіб), Арав (розстріляно 13 осіб), Теслер (розстріляно 7 осіб), Бурман (розстріляно 4 особи), Коган (розстріляно 6 осіб) та багато інших²⁶.

В акті Надзвичайної комісії по розслідуванню злочинів фашистів Березнегуватського району Миколаївської області від 05.04.1944 року, складеного зав. Райвно Ф.Г. Скрилем та іншими, встановлено, що масові розстріли проводились підрозділом «Лейбштардарт СС Адольф Гітлер». В результаті дій цього підрозділу в районі було знищено 93% єврейського населення, що склало приблизно 1975 осіб²⁷.

У Баштанському районі Миколаївської області було 3 єврейських сільських рад: Новополтавська, Добранська, Єфінгарська (зараз с. Плющівка). 12 серпня в Доброму було вбито 638 осіб, 13 серпня в Новополтавці – 1040 осіб, 10 вересня 1941 року в Єфінгарі було розстріляно 519 осіб, в Баштанці – 218 осіб²⁸.

У Врадіївському районі з перших днів окупації проводилися виявлення євреїв, яких заарештовували. «Когда собралась первая партия арестованных, их под охраной, под видом направления на работу в соседний район погнали по направлению к с. Березки Кривоозерского района. Не доходя до р. Кодыма, (они) были подогнаны к группе оврагов на территории колхоза им. Крупской, где их начали расстреливать. (...) За месяц только в указанном месте было расстреляно 6500 человек, которые перед отступлением немцев были облиты бензином и в течение 10 дней сожжены»²⁹.

3 вересня 1941 р. територію між Дністром та Південним Бугом було передано в управління румунським окупаційним органам, і вона отримала назву Трасністрія, але протягом серпня – вересня цей регіон досить ретельно «прочесала» команда оперативної групи «D», знищуючи євреїв, яких змогли виявити. Так, у с. Слава Доманівського району були розстріляні 24 особи, у селищі Березанка – 30 євреїв, в с. Раштадт (Поріччя) Мостовського району – 44 особи. В селах Голтянського повіту (Первомайський район) були розстріляні: в с. Голо-

сково – 241 особа, в с. Чаусово – 44 , в с. Богачево – 131 та Лукагівка – 156. На території Миколаївського сільського району було знищено близько 8000 євреїв³⁰.

В 1942–1943 роках у німецькій окупаційній зоні нацисти продовжували виявляти євреїв серед міського та сільського населення. Виявлених відправляли у концтабори, де вони перебували разом з військовополоненими та іншими особами, що були ув'язнені німцями. Один з таких концтаборів діяв на хуторі Водокачка за три кілометри від станції Грейгово. Один з в'язнів цього табору Голуб С.Н. розповів: «9 августа 1943 года я был арестован гестапо и направлен в лагерь, что находился на Водокачке, в 3-х км от станции Грейгово. В октябре месяце 1943 года выгнали группу евреев, человек 15, и сильно избив их, заставили нырять в воду. Замерзающих людей заставляли танцевать, затем опять сбивали, загоняли в воду, заставляли целоваться, а сами немцы из охранной полиции стояли в стороне и смеялись. Когда евреи уже не могли двигаться, потеряли сознание, их от ставка оттащили и расстреляли»³¹.

У таборі в селі Сливині румунські окупанти тримали разом із злочинцями і євреїв, яких використовували на будівництві доріг, мостів через р. Південний Буг. 20 жовтня 1943 року більша їх частина була знищена, а інших з наближенням фронту до Миколаєва весною 1944 року переправили до Балти. Тих, хто зміг залишитися живим, звільнили радянські війська³².

Подібні факти мали місце і в інших концтаборах, які розташовувалися на території Миколаївщини, що входила до складу Райхскомісаріату Україна. На жаль, виявити точну кількість євреїв, що були знищені в цих таборах протягом 1942–1944 рр., майже неможливо.

Наведений перелік місць, де відбувалося масове знищення єврейського населення на території Миколаївської області, є далеко не повним. У села, «звільнені» від євреїв, окупанти заохочували переселятися жителів навколишніх населених пунктів. Протягом серпня – жовтня 1941 р. окупантами було знищено більшість євреїв – сільських жителів Миколаївщини. Після цих подій на півдні України єврейські села остаточно зникли, залишившись лише фактом історії.

Частина 2. Знищення на території Миколаївщини єврейського населення з інших регіонів України

3 вересня 1941 р. територію між Дністром та Південним Бугом було передано в управління румунським окупаційним органам, і вона отримала назву Трансністрія. В усьому світі відома страшна трагедія Бабиного Яру в Києві, де за два дні, 29–30 вересня 1941 року, було розстріляно 33 770 євреїв, переважно жінок, дітей і стариків. Але не меншого масштабу трагедія сталася в селі Богданівка Доманівського району. Восени 1941 р. генерал-губернатор Трансністрії наказав розгорнути створення спеціальних таборів для

розміщення євреїв, яких «переміщували» з інших окупованих нацистами регіонів України.

На початку листопада 1941 року в Богданівку під конвоєм румунських жандармів почали прибувати групами євреї, які зганялися сюди за наказом румунської окупаційної влади з Одеси, вінницьких таборів і Молдавської РСР. Сама Одеса була окупована тільки 16 жовтня 1941 р. Наступного ж дня, 17 жовтня, було арештовано і розстріляно 3000–4000 євреїв. Коли ж 22 жовтня була підірвана румунська комендатура міста, і під час вибуху загинуло 66 німецьких і румунських офіцерів та солдат, румунське командування відповіло терором. Протягом трьох наступних днів – з 23 по 25 жовтня – румунські солдати розстріляли, спалили живцем близько 35 000 одеських євреїв. Тих євреїв, що залишилися живими, відправили на територію Миколаївської області³³. Оперативною командою був розроблений план доставки людей у Богданівку до місць страти за певними маршрутами. Колони приречених на загибель, від півтори до п'яти тисяч осіб кожна, прибували у Богданівський табір упродовж грудня 1941 – січня 1942 років. Знесилених людей, що пройшли сотні кілометрів без їжі та води, румунська охорона вела до місця страти аж двадцять три дні³⁴. Рухалися вони в напрямку села Богданівка окремими колонами. Тих, що відставали, вбивали на місці. Це відбувалося в районі сіл Агафіївка, Граціанівка, Мар'янівка та Новопавлівка³⁵.

У радгоспі «Богданівка» (за півкілометра від села) нещасних, незважаючи на сувору зиму, розмістили у свинарниках, конюшнях і літніх куренях для свиней, а також під відкритим небом. Загальна кількість в'язнів у середині листопада 1941 року доходила до 54 000 – 55 000 осіб. Уцілілий від розправи П.Б. Клімов згадує: «...Умови життя в'язнів табору були жахливими: у свинарнику, де раніше розміщувалося 200 свиней, знаходилося близько 2000 людей. Підстилкою для них слугувала пріла солома, що залишилася від свиней, на ній і лежали змучені люди. До того ж, значна частина в'язнів, в тому числі стариків і дітей, знаходилася під відкритим небом...»³⁶. Інший свідок, якому чудом вдалося пережити страхітливі події, так описує це місце: «Доманевка – кровавое, черное слово. Доманевка – центр смертей и убийства. Сюда пригоняли на смерть тысячные партии. Этапы следовали один за другим непрерывно. Из Одессы нас вышло три тысячи человек, а в Доманевку дошла маленькая кучка»³⁷.

З моменту свого перебування в таборі в'язні були позбавлені будь-якої їжі і води: для вгамування спраги змушені були користуватися снігом. Тих, хто спробував було добути капусту, буряк, воду поза табором, жорстоко били і розстрілювали на місці. Одна з жінок-очевидців розповідала: «Приблизно 27 грудня 1941 року я брала воду з колодязя, до якого підійшла жінка-єврейка з табору набрати води. В цей час на вулиці з'явилася підвода, на якій сиділо троє румунів. Один з них зіскочив з підводи і почав виймати зброю, щоб застрелити її. Вона не просила помилувати її, а благала відпустити до табору, де,

очевидно, у неї залишилися діти. Однак вона тут же була вбита, і її труп пролежав біля колодязя п'ять днів»³⁸.

На суді колишній начальник жандармського посту у таборі «Богданівка», молодший офіцер Міліонеску заявив, що від голоду, холоду тут щодня вмирало 150–200 осіб. До 21 грудня 1941 року їх кількість склала близько 2 тисяч. Досить «вишуканими» були засоби, що їх використовували окупанти щодо пограбування в'язнів табору. Ось один з них. Провести ретельний обшук у бараках-свинарниках було неможливо, тому німці і румуни придумали досить оригінальний спосіб вилучення у громадян коштовностей і цінних речей. Вони підвезли до табору підводи з хлібом і міняли його на золото. В одному з бараків жила жінка з Молдавії, яка взяла з собою невеличку подушечку (думку), розшиту діамантами. І ось вона міняла по два-три коштовні камінці на хліб і роздавала його мешканцям барака. Але камінці незабаром скінчилися, і ніщо вже не могло врятувати людей від голодної смерті. Були й більш жорстокі способи пограбування нещасних. Єлизавета Пікармер пригадує: «На другий день всіх нас кинули до річки. Віддавши нашим мучителям останні речі, ми купили собі право вийти з води. Багато потім померли від запалення легенів»³⁹.

Формальним приводом до рішення румунського губернатора знищити всіх євреїв, які на той час знаходилися в Доманівці, став спалах тифу серед в'язнів⁴⁰. 20 грудня 1941 року з Голти в табір на декількох підводах приїхав озброєний каральний загін чисельністю 60 чоловік на чолі з німцем Гегелем. В'язні зрозуміли, що готується щось страшне. І справді, 21 грудня у Богданівці почалася спецоперація під назвою «Подарунок Сталіну» (якраз цього дня, у 1879 році, народився «вождь усіх часів і народів»). Оскільки секретний циркуляр наказував проводити розстріли подалі від міст, сіл і доріг, а могили зрівняти з землею, щоб вони не стали потім місцем паломництва, у яр, розташований неподалік табору, заздалегідь завезли солому, очерет і дрова.

У звинувачувальному вирокі по справі Ісопеску, румунського губернатора області Голта, можна знайти детальний опис того, як розпочалося масове вбивство в'язнів табору Богданівка: «Для здійснення масового знищення в'язнів прийшлося визвати з міста Голта і всього повіту поліцію, яка безпосередньо підлягала префекту Ісопеску Модесту. Вбивства розпочалися вранці 21 грудня.

Першими були вбиті хворі та інваліди, які не могли самі рухатися і вийти за межі табору до лісу, де готувалася страта. Їх загнали в конюшні, які облили нафтою, попередньо обложивши дах і ворота сіном. Роздався наказ: «Підпалити», – і під наглядом поліції, посланої Ісопеску для здійснення цього злочину, через декілька хвилин конюшні з 4000–5000 в'язнів горіли, як два факели (...)⁴¹.

Далі читаємо: «Неважко уявити муки тих 43 000 євреїв, закритих у сусідніх конюшнях і чекаючи своєї черги. Але для їх вбивства підсудний вибрав інше місце – балку недалеко від табору, на краю лісу (...).

Поки перші дві конюшні горіли, цих в'язнів погнали до місця страти. Відчай заволодів приреченими: матері прижимали до себе немовлят, молили Бога про спасіння, батьки намагалися підбадьорити дітей, чоловіки – дружин. Із палаючих конюшень ще доносилися жахливі крики»⁴².

Роздягнених догола в'язнів групами у 15–20 осіб гнали, підштовхуючи ударами прикладів і металевих палиць, на край обриву – обличчям до яру. Після цього солдати карального загону почали розстрілювати в'язнів груповими пострілами. Вбиті, а частіше – тільки поранені, жертви падали на дно яру, де вже палахкотіло величезне вогнище із соломи, очерету і дров. Маленьких дітей кидали зверху живими у полум'я. Тільки протягом першого дня було розстріляно і спалено 3000 осіб.

Як злочинці намагалися приховати сліди свого злочину, можемо прочитати з того ж звинувачувального вироку Ісопеску: «Оскільки число страчених було великим, підсудний Ісопеску Модест, стараючись сховати сліди злочину, наказав спалювати трупи. Для цього він відібрав 200 здорових в'язнів. Трупи спалювалися протягом двох місяців: у січні й лютому 1942 року.

Спалювання проходило наступним чином: стелили шар сіна і дров, зверху вкладали шар трупів, потім інший шар сіна і знову трупи. Штабелі мали 2 метри у висоту і 4-5 метрів у ширину. Трупи були покладені таким чином, щоб худий знаходився поряд з товстим, і жир сприяв горінню першого»⁴³. Жителі Богданівки пізніше згадували, що над селом стовпом стояв жахливий чорний дим і ніде було сховатися від нудотного запаху... Німці підійшли до операції «раціонально». За їх наказом добрий одяг убитих лагодили і продавали усім бажаною. Біля яру поставили двоохотлітрову бочку, в яку кидали знайдені в одязі убитих коштовності. Найбільш інтенсивно розстріли проводилися 21, 22, 23, 27, 28 і 29 грудня 1941 року. В період з 24 по 26 грудня, втомившись від кривавих справ, каральний загін відбув у Голту на різдвяні свята. Ще живим в'язням табору було наказано за цей час збудувати земляну загалу завдовжки 12 метрів і заввишки 1,8 метра. Споруда призначалася для затримання потоків крові. Сім днів кривавої вакханалії штовхнули в'язнів на відчайдушний крок. Люди відмовилися виходити із бараків-свинарників і забарикадувалися там. Тоді Сливенко звелів своїм підручним привезти солому і, позабивавши двері, підпалити свинарники. Коли будівлі охопило полум'я, люди спробували вибратися з вогняної пастки. Але марно. Так у страшних муках у двох свинарниках живцем згоріли 2000 осіб⁴⁴.

Нестерпно знущалися з в'язнів табору не лише німці й румуни, а й «свої». Охороняли табір 12 поліцаїв – жителів Богданівки, які зголосилися співробітничати з фашистами. Керував ними справжній кат Іван Сливенко, якого боялося усе село. Поліцаї почували себе господарями становища і підкорялися

лише чотирьом німецьким офіцерам, які проживали в селі і рідко навідувалися у табір. Згадуваний вище нацистський прислужник Іван Сливенко вбив молоду дівчину лише за те, що вона назвала його товаришем (за аналогією до комуністичного звертання). Після війни судом було доведено, що Сливенко особисто вбив 300 євреїв, за його наказом вилучені у людей цінності поліцаї звозили у хлів, що йому належав. Одного разу він застрелив свого підручного Льюню тільки за те, що він приховав частину награбованого. Роз'їджаючи на коні, каратель бив батогами мешканців села, якщо вони косо дивилися в його бік. Після масового розстрілу Сливенко продовжував тероризувати мешканців Богданівки. Він вилучав у них речі, особисто розшукував партизан і здавав їх німцям. За появу на вулицях села після дев'яти годин вечора лупцював людей до напівсмерті. У березні 1942 року довідавшись, що в селі з'явився незнайомий чоловік, Сливенко наказав заарештувати його. Під час арешту чоловік кинув у бік поліцаїв, що бігли до нього, гранату і закрився в кузні. Протягом шести годин він відстрілювався, не даючи змоги поліцаям наблизитися до кузні. Врешті-решт поліцаям вдалося підпалити кузню, в якій під час цього застрелився чоловік (як з'ясувалося, він був партизаном). Сливенко наказав своїм підручним посадити обгорілий труп під телеграфний стовп, а на шию повісити табличку з написом: «Так буде з усіма, хто посягне на поліцію». (Цього ката в 1960 році викрила його коханка, назвавши прикметну ознаку на його тілі – бородавку). Під час слідства також з'ясувалося, що його батько мав 66 гектарів землі, три пари коней, багато корів і свиней. Його в 1930 році розкуркулили і заслали до Сибіру, де він і загинув. Івану дозволили поселитися в Кіровограді, і він там деякий час проживав і працював. Як тільки німці зайняли Богданівку, Іван Сливенко повернувся до рідної оселі, чи до того, що від неї залишилося, і запропонував свої послуги німецьким окупантам⁴⁵.

На жаль, відомі факти участі українського населення в страхітливих подіях, що відбувалися, не тільки в Богданівці. Ще у вересні 1941 р. українцями – жителями колгоспу ім. Кагановича (40 км від Миколаєва) були передані німцям для розстрілу не менше ніж 70 євреїв, що були знищені у тому ж населеному пункті. Група українців-поліцаїв на чолі з головою Голтянської повітової поліції Андрусенком та його уповноваженим кравцем брали участь у розстрілах євреїв у Богданівському таборі, с. Червона Володимирівка, Лідіївка, Мостове. Українці-поліцаї на чолі з головою районної жандармерії Є. Руденком брали участь у знищенні єврейського населення сіл Баштанки, колоній Добре, Сфінгар, Новопопелівки⁴⁶. Частина неєврейського населення ставилася до фактів масового знищення євреїв з байдужістю або побоювалася виявляти свою прихильність щодо євреїв. Для цього треба було мати неабияку мужність. У Миколаївському музеї підпільного та партизанського руху зберігається рішення воєнно-польового суду про засудження громадян, які перехову-

вали єврейські родини, що було надруковано в окупаційній пресі. Крім того, слід зважати на пропагандистську кампанію, що велася німцями протягом всього окупаційного періоду⁴⁷.

Але серед населення знаходилися люди, у яких голос совісті був сильнішим за нацистську пропаганду та залякування. Коли змучені мешканці Доманівського табору поверталися під конвоєм на нічліг, місцеві жителі кидали в юрбу ув'язнених картоплю, хліб. В Одесі, у Чорноморці, в школі англійську мову викладала Інна Борисівна Камінік. Вона регулярно щомісяця відправляла 30 рублів до Доманівки. Коли колона в'язнів проходила повз село, місцева жителька просила: «Віддай мені дівчинку». Це була Інна Камінік. Мати Інни розуміла: не виживе донька. Так Інна й опинилася у другій матері – українки. Тепер її кликали Ніною, щоб, не дай Боже, прогнозуватиме староста не довідався, звідки у місцевої з'явилася дитина. У свої неповні три роки Інна чітко засвоїла, що тепер вона Нінка, і ніяка не Інна, тому що, якщо довідаються, що вона Інна, то її вб'ють. Коли дівчинка поправилася, одного разу прийомна мати сказала: «Ось тобі чотири вареники, два тримай у руках, два – під пахвами. Передай їх он тій тітці». Так Ніна підготовувала рідну матір⁴⁸. У цілому активно підтримувала антиєврейські заходи порівняно незначна частина українського населення, а переважна більшість займала нейтральну позицію. Разом з тим, досить багато людей зуміли подолати заборони та пропагандистський пресинг окупантів, стали на шляху погромників та катів, реально допомагаючи їхнім жертвам⁴⁹.

Треба зазначити, що разом з окупантами в актах масового знищення єврейського населення брали участь німці (фольксдойче) – жителі німецьких колоній, що існували на Миколаївщині ще з кінця XVIII ст. Ще на початку окупації було створено спеціальні зондергрупи з числа місцевих німців. Зондергрупа в колонії Ландау, що діяла в Трансністрії, поділялась на 18 бірайхкоманд (районних комендатур), що розташовувалися тільки в німецьких колоніях. На території Миколаївщини бірайхкоманди були дислоковані в колоніях Шпейер, Ворс, Гальштадт, Раштадт. Районним комендатурам підпорядковувалися загони «зельбштутц» (загони «самооборони»), створені з числа місцевих німецьких колоністів. Так, під керівництвом раштадтської комендатури (бециркс-команда (БК) – 11) знаходилися загони колоній Раштадт (сучасне с. Поріччя), Мюнхен (тепер с. Градівка), Михайлівка та хуторів Нова Америка (колишній радгосп ім. Луначарського) і Богданівка (зараз с. П-га Богданівка), що включали до трьохсот фольксдойче.

Румунська адміністрація саме в район дислокації загонів Раштадтської комендатури спрямувала найбільш масовий потік єврейського населення Трансністрії, приреченого на фізичне винищення. Євреї з Одеси, Молдавії та інших регіонів етапом доставлялися на правобережжя Південного Бугу,

де силами загонів «зельбштутц» відбувалися їх масові розстріли. Богданівська трагедія була здійснена якраз цими п'ятьма загонами БК-11.

Крім подібних великомасштабних розстрілів, також проводилися менш чисельні за кількістю жертв. Так, загоном «самооборони» хутору Нова Америка, до складу якого входили 32 колоністи, із січня по жовтень 1941 р. на території Миколаївщини було знищено: у Веселинівському районі біля сіл Подольняка і Суха Балка по 300 чол., за с. Степанівка – 360 чол., хут. Ново-Ільїнка – 180 чол.; у Вознесенському районі за с. Ястребинове й хут. Бабина Балка по 600 чол., біля хут. Нова Америка – 300 чол.; у Доманівському районі за с. Шевченко – 250 чол., с. Нова Умань – 100 чол., біля свинорадгоспу «Суха Балка» – 350 чол. мирного єврейського населення⁵⁰.

Дані, що свідчили про участь фольксдойче у масових розстрілах євреїв, були встановлені ще в ході звільнення території України від нацистської окупації. Збір цієї інформації здійснювався як радянськими каральними органами, так і створеним у воєнний час Єврейським Антифашистським комітетом. Незначна частка матеріалів свідків останнього, базованих тільки на споминах, вперше була опублікована через багато років у «Чорній книзі». Так, в одному із свідчень ми читаємо, що в звірствах брали участь не лише чоловіки, а й жінки: «Особливою жорстокістю відрзнялася одна німкеня – колоністка, розкулачена мешканка села Каратаєво. Вона як би п'яніла від власної жорстокості і з дикими криками розбивала дитячі голови прикладами з такою силою, що мізки розбризкувалися на велику відстань»⁵¹. Слідчі дії радянських каральних органів, проведені вперше після воєнного десятиліття, носили упереджений характер через огульне звинувачення всіх радянських німців у пособництві окупантам. До того ж масові розстріли євреїв проводилися без свідків з місцевого населення. Це значно ускладнювало встановлення дійсних даних щодо участі німецьких колоністів у каральних акціях.

Більш об'єктивні матеріали з цього питання були представлені під час показових судових процесів над членами новоамериканського і богданівського загонів «зельбштутц», проведених у 1965 та 1967 роках у Миколаєві виїзною сесією Верховного Суду УРСР. В ході як попереднього слідства, так і судових засідань було встановлено, що німецькі колоністи, які входили до цих загонів «самооборони», дійсно брали участь (це поняття включає конвоювання, оточування та безпосередню стрільбу) під час масових каральних акцій проти євреїв.

Треба звернути увагу і на причини, що спонукали фольксдойче до участі в розстрілах. Ставлення до євреїв, які вбачалися нацистським керівництвом синонімом комуністів, повинно було стати свідченням лояльності німецьких колоністів до окупаційної влади. Незважаючи на особливе становище порівняно з рештою населення України (продовольче забезпечення, пільгове оподаткування та ін.), етнічний підхід не рятував фольксдойче при наймен-

шій підозрі у прорадянських симпатіях. До того ж для німецьких колоністів (які значно постраждали в ході суцільної колективізації, розкуркулення, голодомору, обвальних репресій та огульних звинувачень у пособництві фашизму напередодні війни), євреї під впливом нацистської агітації ставали уособленням невдоволення радянською владою. Нерідкими були й випадки примусового включення фольксдойче (в тому числі неповнолітніх) до загонів «самооборони».

15 січня 1942 року з Берліна надійшов наказ припинити масові розстріли євреїв. Але до цього часу в Богданівці уже було знищено загалом 52 000. Надійшов аналогічний наказ із Голтянської румунської префектури про припинення масових розстрілів в'язнів Богданівського табору. Але розстріли тривали. Протягом двох тижнів замордували ще 2000. Таким чином, на 1 лютого 1942 року румуно-німецькі кати знищили в концтаборі с. Богданівка 54 000 мирних громадян.

Крім Богданівки, пересильний табір існував в с. Доманівка, через який з 10 вересня по 18 грудня 1941 року пройшло загалом 120 000 осіб. В'язнів розміщували у будівлях кінотеатру, райспоживспілки, хлівах, конюшнях і фермах колгоспів. А 18 грудня в с. Доманівка було передано конвоєм німецько-румунської жандармерії румунському коменданту Церковнику і його помічникові Посталяйтію 20 000 в'язнів. Наступного дня розпочалися масові розстріли на південно-західній і східній околицях Доманівки.

Проводилися розстріли і в окремих населених пунктах Доманівського району. У першій половині грудня 1941 р. на території колишньої Колосівської МТС німецькими окупантами було утворено концтабір, в якому перебувало понад 1500 осіб. Від голоду, холоду, хвороб тут щодня помирало десятки в'язнів, яких не встигали ховати. 17 грудня 1941 р. навколишнім колгоспникам німецькі окупанти дали завдання звозити на територію табору стебла коноплі, потім примушували витягувати з траншей трупи, занесені снігом, і їх спалювати. Існувала спеціальна технологія знищення вогнем людських трупів. Так, стелили прошарок коноплі, на яку намощували трупи одним прошарком в два ряди, потім знову коноплю, і так 6-7 рядів. Для вилучення з-під снігу й укладки трупів залучали самих в'язнів, які працювали під охороною і наглядом жандармерії і загонів СС. Таким чином, укладені трупи обливалися бензином і підпальвалися. Загалом у концтаборі Колосівка померло від хвороб, замерзло і було розстріляно 1500 осіб. Більшість дітей – 600 осіб, стариків – 400 осіб, і жінок – 500 осіб. Особливістю цього концтабору було те, що тут залишали в'язнів, які через фізичну неміч не могли рухатися далі.

Відомо, що останній транспорт з євреями (близько 400 осіб) був відправлений з Одеси 23 червня 1942 р. Частину з них було розстріляно біля с. Мостового, а частину розмістили в Доманівці, де вони згодом, очевидно,

були знищені. У січні – лютому 1942 р. у Доманівському таборі було вбито 18 000 єврейських в'язнів. У Доманівці вбивали по 300–400 кожні 3 – 4 дні; таким чином, кровопролиття тривало два місяці. Треба зазначити, що, згідно з німецькими даними, в Богданівському яру було розстріляно 35 000 осіб, а за даними Миколаївської обласної комісії по розслідуванню злочинів фашистських окупантів та ізраїльського музею «Яд Вашем», всього в Богданівці було знищено близько 54 000 євреїв⁵².

Отже, на думку окремих дослідників, у концтаборах сіл Богданівка і Доманівка, а також населених пунктах району померло від голоду, було замордовано й розстріляно 75 400 осіб⁵³. Останній випадок знищення євреїв у Доманівському районі був зафіксований в березні 1944 року, коли військове з'єднання СС, перейшовши річку Буг, знищило декілька десятків євреїв⁵⁴.

До моменту звільнення Доманівського району в 1944 році у таборі живими залишилися тільки 150 осіб. Усього ж по Доманівському району нараховується понад 115 тис. розстріляних євреїв, здебільшого мешканців сусідніх з Миколаївською областю областей України і Молдавії⁵⁵.

Знищення єврейського населення, яке направлялося в Миколаївську область з інших регіонів України, відбувалося і в інших районах Миколаївської області. 26 грудня 1941 року в с. Покровське Веселинівського району пригнали етапом з Одеси понад 800 осіб, серед яких було дуже багато лікарів, вчителів. Закрили їх у холодне приміщення лікарні, не давали їсти, води, били палицями і прикладами, близько 200 осіб померло, інших у березні 1942 року пригнали в село Дмитрівку і в 7 кілометрах від Покровського розстріляли. Маленьких дітей травили отрутою, кидали в полум'я на очах матерів. Усього було розстріляно, замучено, вбито різними засобами 7165 осіб німецьким каральним загоном СС на чолі з Шором Кономусом і румунською жандармерією. На основі акта комісії про розслідування злочинів, вчинених нацистськими окупантами на території Веселинівського району, складеного 22 вересня 1944 року, масові розстріли жителів Одеської області проводилися і в інших населених пунктах, а саме:

Село Янкелеве – в березні 1942 року було розстріляно 570 осіб;

Хутір Шмальці – загинуло 360 осіб;

Хутір Ільїнка – розстріляно 400 осіб;

Село Безуварово – розстріляно 140 осіб;

Село Іванівна – загинуло 124 особи;

Село Миколаївка – розстріляно 200 осіб;

Хутір Беззваний – розстріляно 120 осіб;

Село Райдоліно – розстріляно 150 осіб;

Село Петрівка – розстріляно 150 осіб;

Село Луб'янка – розстріляно 420 євреїв;

Село Гадюче – розстріляно 1100 осіб;

Село Ворошилівка – розстріляно 150 євреїв;

Село Степанівка – розстріляно 1300 осіб.

Всього ж по Веселинівському району було знищено понад 7000 осіб⁵⁶.

Подібну картину можна було спостерігати й на території Вознесенського району. В січні 1942 року на територію Прибужанівської сільради було пригнано 750 євреїв – старих, немічних людей, дітей та жінок з Одеси. Їх грабували, над ними знущалися, а 7 березня 1942 року зігнали місцеве населення, змусили везти займистий матеріал – солому, хмиз, керосин. Із цих матеріалів у балці склали величезне багаття і всіх нещасних підводили до балки, розстрілювали і кидали в полум'я. Так по-звірячому було вбито всіх 750 осіб. Від горіння людських тіл протягом декількох днів стояв нестерпний сморід. Розстріли єврейського населення проходили на околицях сел Яр і Веселий Розділ, де загинуло 230 осіб, с. Яструбинове за роки окупації – 3500 євреїв. Поблизу села Дмитрівка нацисти розстріляли близько 1000 євреїв, мешканців Одеси. В самому Вознесенську розстріли відбувалися на північно-західній частині міста, яку місцеві мешканці називають Натягайлівка⁵⁷.

До весни 1942 р. практично все єврейське населення Голтянського та Очаківського повіту було знищено, але сюди протягом 1942 – 1943 рр. депортували євреїв з інших місць. На 1 вересня 1943 р. в Очаківському повіті перебувало 608 євреїв, з них депортовані з Бессарабії – 117, з Буковини – 491; у Голтянському повіті у цей же період знаходилися 862 євреїв, відповідно з Бессарабії – 812, з Буковини – 50 осіб.

Зберігся лист голови федерації єврейських громад Румунії, адресований міністру внутрішніх справ від 14 жовтня 1943 р. У ньому зазначалося: «Нещодавно 1000 євреїв з повіту Голта були вислані до Акмететки на річці Буг, де в наявності лише 60 будинків, де нема ні води, ні квартир, тому вони змушені були жити в трьох свинарниках. Внаслідок нестачі житла, відсутності опалення, води, їжі та одягу, 960 з 1000 померли»⁵⁸.

Нещодавно префект отримав інструкції, згідно з якими всі євреї, як депортовані, так і місцеві, яких нараховується 3000–3500, до 15 жовтня повинні бути відправлені в те село, що означає, звичайно ж, смерть. До цього варто додати лише те, що територія табору в Акметці була ізольована від навколишніх сіл, щоб унеможливити спілкування з місцевими жителями. Тут знищили понад 4000 євреїв. Подібний табір діяв також у селах Сирітському та Гражданівці. Тут знаходилися 4200 осіб, почалися епідемії, захворювання, черевний тиф, дизентерія та ін. Люди сотнями помирали, їх трупи скидали в яр. Живих почали вивозити партіями по 100–200 осіб під охороною румунських солдат і над кожним яром проводити розстріли. Усіх мешканців концтабору в Гражданівці було знищено.

На околиці с. Градова людей знищували в трьох варницях – ямах для випалу вапна. Жертв підводили до краю ями і розстрілювали з автоматів. Коли

яма наповнювалася, трупи обливали бензином і підпалювали. Особисті речі тих, що були страчені, відвозили на залізничну станцію, де їх сортували і вантажили у вагони. В трьох варницях було спалено близько 7000 євреїв.

У селі Врадіївка на території районної лікарні та МТС були створені табори, куди звозили євреїв з інших регіонів. Ночами їх розстрілювали на березі р. Кодими. Жадливі злодіяння чинили німецько-румунські окупанти у Врадіївському районі. З приходом окупаційних військ у районі почалися арешти. Коли зібралася перша партія заарештованих, їх під охороною погнали до ярів на території колгоспу ім. Крупської, де почали розстрілювати. Серед розстріляних були старики, жінки, діти. Щодня сюди приганяли великі партії заарештованих з різних місць, яких також розстрілювали. За місяць тільки тут було розстріляно 6500 осіб, трупи яких перед відступом німців були облиті бензином і протягом 10 днів спалені⁵⁹.

У таборах людей використовували на різних тяжких роботах, не забезпечуючи їх відповідним харчуванням. За період окупації Врадіївського району з серпня 1941 року до квітня 1944 року проведеним розслідуванням і опитуванням колгоспників, очевидців вдалося встановити кількість знищених і загинувших – 27 010 осіб⁶⁰.

Короткий аналіз подій, що відбулися на території Миколаївської області, що входила до складу Трансністрії, дозволяє зробити висновок, що вона була перетворена на місце, де відбувалося масове знищення євреїв, які були сконцентровані в таборах та тимчасових гетто, де панували голод, холод та хвороби. Ув'язнених у таборах євреїв використовували на тяжких роботах, що чергувалися з жорстокими знущаннями та вбивствами⁶¹.

Висновки

Всього за час окупації Миколаївської області в 1941–1944 рр. було знищено 23 тис. євреїв, із них 15 тис. місцевого населення і 8 тис. з інших областей України, без 4 північних районів, що входили до складу Трансністрії⁶². І це була одна із особливостей Голокосту на Миколаївщині.

Попри величезну кількість даних, геноциду євреїв у Трансністрії приділяли значно менше уваги. Але на цій території, площею приблизно в 50 тис. кв. км, нацистські окупанти та їх союзники за два роки й сім місяців позбавили життя понад 300 тис. євреїв. Третину з них на території Миколаївської області. Вивчення обставин Голокосту на Миколаївщині змушує автора не погодитися з поширеною думкою, що румунська окупаційна влада у своїх діях була менш послідовна і методична, ніж німецька⁶³. За оцінками багатьох істориків, доля єврейського населення в румунській окупаційній зоні була дещо іншою і шанси вижити були більшими. Можливо, політичний режим, встановлений Румунією на окупованих українських землях, був не такий деспотичний, як на сусідніх

окупованих німцями територіях, однак до єврейського населення румунська влада ставилася так само радикально і безкомпромісно, як і в інших регіонах України, хоч румуни, на відміну від нацистів, не були «цивілізаційними анти-семітами»⁶⁴. І хоча головна відповідальність за Катастрофу євреїв покладається на гітлерівську Німеччину, режим Антонеску, який знищив сотні тисяч євреїв, постає як співучасник найстрашніших злочинів в історії. Документальні факти переконливо це підтверджують. Диктатор, визнаючи свої злочини, підкреслював, що він керувався правом окупанта і діяв за цим принципом: «У жовтні, коли в Одесі було підірвано будинок комендатури, я надав дозволу на проведення репресій. Так, я надав дозволу на проведення репресій. Також визначив кількість. Я беру за це усю відповідальність на себе. Я усе життя вважав, що коли лідер перемагає, йому належить уся слава, коли втрачає – йому належить уся відповідальність...».

Читаючи директиви та настанови адміністраторам та преторам, що направляються в Бессарабію, зовсім не помічаєш різниці в ідеологічних догмах румунського та нацистського окупаційного режиму: «Ми перебуваємо на межі історичного моменту загального піднесення нації, національного випробування та очищення Нашого Народу від усіх чужорідних елементів, які виростили як бур'яни, закриваючи наше майбутнє. Необхідно знищити заразу і всі рештки скинутого режиму. Заходи по очищенню нації здійснюватимуться шляхом депортацій та ізоляцій у таборах праці, в місця, звідки не зможе поширитися зараза від усіх євреїв, так само, як і від інших, чужих народів, елементів, походження яких є сумнівним. Для повноцінного здійснення операцій по очищенню нації, провінційним адміністраціям необхідно повідомити про міграцію єврейського і всіх інших чужорідних елементів, яких необхідно депортувати за межі провінцій назавжди, їм немає, що тут шукати»⁶⁵.

Що ж стосується місцевого населення, то згідно із законом, виданим у Трансністрії: «Будь хто з місцевого населення, хто допоможе євреям повернутися до країни нелегально, будуть покарані примусовими виправними роботами строком від 5 до 20 років...».

Румунські окупанти внесли власний «внесок» у технологію «остаточного вирішення єврейського питання»: марші в зимову холоднечу людей, повністю роздягнених або закутаних у газети, використання в'язнів на примусових роботах, які чергувалися з масовими розстрілами та знущаннями. Тільки починаючи з 1942 року Румунія почала відчувати, що Третій райх не такий вже непереможний, і, боячись майбутнього покарання, почала припиняти жорстокі переслідування євреїв, завдяки чому найбільша кількість євреїв України, що пережили Голокост, опинилася саме на теренах Трансністрії⁶⁶.

Що ж стосується другої особливості Голокосту в Миколаївській області, а саме участі фольксдойче в каральних акціях, то це не стільки пояснюється їх

національним походженням, скільки чисельністю цієї групи в Миколаївській області. В Миколаєві та області проживала друга за своєю чисельністю група етнічних німців – 28 000 осіб⁶⁷. Ще в жовтні 1941 р. до Берліна співробітниками каральної окупаційної системи була надіслана доповідь, що містила критичні спостереження щодо поведінки місцевих етнічних німців: «Місцеві німці, навіть якщо вони не є комуністами, мають абсолютно неправильні уявлення про взаємовідносини всередині Райху, а також щодо націонал-соціалістичних лідерів. До євреїв вони ставляться байдуже. Показовим є факт, що після вступу німецьких військ місцеві німці не вжили жодних заходів проти євреїв; ба більше – вони вважали євреїв людьми, які не становлять жодної загрози»⁶⁸. Проте, етнічні німці, як, власне, і місцеве населення, що складалося з представників різних національностей, здебільшого без будь-якого обурення сприйняли масове знищення євреїв окупаційною владою. Українські німці, хоча цілком і не поділяли нацистської ідеології з її біологічним расизмом, антисемітизмом, антигуманним і аморальним ставленням до інших народів, як правило, не йшли на конфронтацію з гітлерівським режимом.

Те, що гітлерівці намагалися долучити до масових убивств і місцеве населення, обробляючи свідомість людей, заохочуючи або залякуючи їх, є загальновідомим фактом. Про участь українських поліцаїв згадувалося й у другому розділі цієї роботи. Дійсно, певна частина населення, переважно міських та сільських люмпенів, зазіхаючи на єврейське майно й житло, піддалася спокусі розправитися із беззахисними людьми. Але будь-які узагальнення на цю тему будуть не зовсім коректними, оскільки автор згадував й інші варіанти поведінки в екстремальних умовах, в які було поставлено місцеве населення окупаційним режимом.

На думку автора, єврейська Катастрофа була частиною загальної трагедії, яку пережив увесь народ України в роки Другої світової війни.

Список використаної літератури

1. Гриневич Е.В. Холокост на Николаевщине // Еврейские поселения на Николаевщине. – Николаев, 2004. – С. 19.
2. Еврейское население на Николаевщине. Документы и материалы. – Николаев, 1996. –С. 185.
3. Гриневич Е. Холокост на Николаевщине // Миколаївщина багатонаціональна: з історії етнічних спільнот регіону. – Миколаїв, 2005. – С. 203.
4. Багмет М.О., Козирева М.Е., Щукін В.Р. Голокост: винищення єврейського населення в період німецько-румунської окупації // Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1944 рр. – Миколаїв, 2004. – С. 245.

5. Гриневич Е.В. Холокост на Николаевщине // Еврейские поселения на Николаевщине. – Николаев, 2004. – С. 21.
6. Гриневич Е. Холокост на Николаевщине // Миколаївщина багатонаціональна: з історії етнічних спільнот регіону. – Миколаїв, 2005. – С. 204.
7. Багмет М.О., Козирева М.Е., Щукін В.Р. Голокост: винищення єврейського населення в період німецько-румунської окупації // Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1944 рр. – Миколаїв, 2004. – С. 247.
8. Корсунська А. Голокост на Миколаївщині // Краєзнавчий альманах. – 2003. – № 2. – С. 28.
9. Зі спогадів мешканки с. Воскресенське Осипової Олександрі Олексіївни, 1931 року народження.
10. Зі спогадів мешканця с. Воскресенське Зимина Василя Кириловича, 1932 року народження.
11. Зі спогадів мешканки Осипової Олександрі Олексіївни, 1931 року народження.
12. Державний архів Миколаївської області, ф. Р-1002, оп. 3, спр. 15, арк. 16.
13. Музыка Н. Смерть у оврага // Вечерний Николаев. – 2000. – 11 апреля.
14. Зі спогадів мешканки с. Воскресенське Миронової Олени Іванівни, 1926 року народження.
15. Зі спогадів мешканця с. Воскресенська Данилова Івана Яковлевича, 1931 року народження.
16. Зі спогадів мешканки с. Воскресенське Кибалко Євгенії Іванівни, 1932 року народження.
17. Гриневич О.В. Голокост на Миколаївщині в 1941–1944 рр. // Наукові праці. Науково-методичний журнал. – Миколаїв. – Вип. 2. – С. 139.
18. Державний архів Миколаївської області, ф. Р-1002, оп. 3, спр. 15, арк. 16.
19. Багмет М.О., Козирева М., Шубін В.В. Голокост: винищення єврейського населення в період німецько-румунської окупації // Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни: 1941–1944. – Миколаїв, 2004. – С. 247.
20. Сборник документов и материалов об уничтожении нацистами евреев Украины в 1941–1944 годах. – К., 2002. – С. 167 – 168.
21. Багмет М.О., Козирева М., Шубін В.В. Голокост: винищення єврейського населення в період німецько-румунської окупації // Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни: 1941–1944. – Миколаїв, 2004. – С. 249.
22. Гриневич Е. Холокост на Николаевщине // Миколаївщина багатонаціональна: з історії етнічних спільнот регіону. – Миколаїв, 2005. – С. 206.

23. Там же.
24. Там же.
25. Державний архів Миколаївської області, ф. Р-1002, оп. 3, спр. 18, арк. 9.
26. Гриневич Е. Холокост на Николаевщине // Миколаївщина багатонаціональна: з історії етнічних спільнот регіону. – Миколаїв, 2005. – С. 208.
27. Державний архів Миколаївської області, ф. Р-1002, оп. 3, спр. 18, арк. 9.
28. Гриневич Е. Холокост на Николаевщине // Миколаївщина багатонаціональна: з історії етнічних спільнот регіону. – Миколаїв, 2005. – С. 209.
29. Там же.
30. Там же.
31. Там же.
32. Там же.
33. Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941–1944). Сборник документов и материалов. – Иерусалим, 1992. – С. 14.
34. Соболев П. Геноцид на Доманівщині у роки Другої світової війни // <http://www.mykolayiv-oda.gov.ua/publication/content/940>.
35. Багмет М.О., Козирева М., Шубін В.В. Голокост: винищення єврейського населення в період німецько-румунської окупації // Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни: 1941–1944. – Миколаїв, 2004. – С. 256.
36. Соболев П. Геноцид на Доманівщині у роки Другої світової війни // <http://www.mykolayiv-oda.gov.ua/publication/content/940>.
37. Черная книга. – К., 1991. – С. 100.
38. Соболев П. Геноцид на Доманівщині у роки Другої світової війни // <http://www.mykolayiv-oda.gov.ua/publication/content/940>.
39. Черная книга. – К., 1991. – С. 103.
40. Чтобы знали и помнили. Память о Катастрофе в Яд Вашем. – Иерусалим, 2007. – С. 139.
41. Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941–1944). Сборник документов и материалов. – Иерусалим, 1992. – С. 165.
42. Там же.
43. Там же.
44. Соболев П. Геноцид на Доманівщині у роки Другої світової війни // <http://www.mykolayiv-oda.gov.ua/publication/content/940>.
45. Там само.
46. Багмет М.О., Козирева М., Шубін В.В. Голокост: винищення єврейського населення в період німецько-румунської окупації // Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни: 1941–1944. – Миколаїв, 2004. – С. 262.
47. Гогун А. Проблема эффективности нацистской антисоветской и антисемитской пропаганды // Наукові записки. Збірник. – К., 2006. – Вип. 31. – С. 158.

48. Макаров Л. Ув'язнена Доманівського гетто // [http://izvestiya.odessa.gov.ua / Main.aspx?sect=Page&PageID=7309](http://izvestiya.odessa.gov.ua/Main.aspx?sect=Page&PageID=7309).
49. Коваль М.В. Нацистський геноцид щодо євреїв та українське населення (1941–1944) // Український історичний журнал. – 2006. – № 6. – С. 205.
50. Козирева М. Участь німецьких колоністів у масовому знищенні єврейського населення на території Миколаївщини під час фашистської окупації // Шестые запорожские еврейские чтения. – Запорожье, 2002. – С. 154.
51. Черная книга. – К., 1991. – С. 103.
52. Соболев П. Геноцид на Доманівщині у роки Другої світової війни <http://www.mykolayiv-oda.gov.ua/publication/content/940>.
53. Там само.
54. Жизнь и смерть в эпоху Холокоста. Свидетельства и документы. Сост. Б. Забарко. – К., 2006. – Кн. 1. – С. 466.
55. Гриневич О.В. Голокост на Миколаївщині в 1941–1944 рр. // Наукові праці. Науково-методичний журнал. – Миколаїв. – Вип. 2. – С. 140.
56. Там само. – С. 141.
57. Там само.
58. Там само.
59. Там само.
60. Там само.
61. Катастрофа и память о ней. Яд Вашем. – С. 123.
62. Гриневич Е. Холокост на Николаевщине // Миколаївщина багатонаціональна: з історії етнічних спільнот регіону. – Миколаїв, 2005. – С. 208.
63. Катастрофа и память о ней. Яд Вашем. – С. 123.
64. Подольський А.Ю. Уроки минулого: Історія Голокосту в Україні / Навч. посібник. – К., 2007. – С. 59.
65. Забарко Б. Трансністрія: біль нашої пам'яті // <http://www.dt.ua/3000/3150/34705/>.
66. Подольський А.Ю. Уроки минулого: Історія Голокосту в Україні / Навч. посібник. – К., 2007. – С. 59.
67. Иванов О.Ф., Иванов Ю.О. Політика нацистського режиму стосовно етнічних німців України // УІЖ. – 2005. – № 3. – С. 87.
68. Там само. – С. 91.

РЕЦЕНЗІЯ

НА РОБОТУ АНАСТАСІЇ ДЕСЯТОВОЇ «ОСОБЛИВОСТІ ГОЛОКОСТУ НА МИКОЛАЇВЩИНІ»

Заявлене на конкурсі дослідження належить за тематикою до найбільш поширеної категорії регіональних і, всі разом, вони повинні створювати цілісне враження про трагічні події геноциду єврейського етносу на теренах України. Рівень рецензованої роботи свідчить, що в данному випадку має місце істотний внесок у загальну картину подій. Передусім відмітимо гармонійну структуру задуму і реалізації наукового проєкта, на рівні, що перевищує учнівський. План охоплює головні аспекти теми, хоча, можливо, виграв би від більшої деталізації. Як пропозиція до роздумів: чи не доцільніше було б поділити основну частину на розділи стосовно голокосту в двох зонах окупації, тоді як обставини винищення мешканців інших областей в межах Миколаївщини зробити підпунктом? Тоді план перетвориться на складний, особливо якщо розподілити й інші розділи. Звичайно, це тільки зауваження, а остаточне рішення належить безпосередньо автору.

За традицією, у вступній частині учениця пояснює мету дослідницької діяльності, з якою можна погодитись, запропонувавши доповнити варіантами використання створеного в практичній сфері. До основної частини суттєвих зауважень немає. Автору вдалось порівняно невеликий обсяг наситити значною кількістю фактичного матеріала, що викликає відверту повагу до кількості і якості проробленої праці. Володіння письмовою мовою знаходиться на досить високому рівні, з урахуванням віку дослідниці. На відміну від більшості регіональних робіт, учениця не уникає суперечливої проблеми колаборації, наводить важливі аргументи, на жаль, без пояснення причин такого явища. Використання архівних джерел істотно підвищує науковий рівень праці. Заключний розділ висновків носить порівняльний характер, оскільки встановлюються відмінні риси Голокосту в окремій області Південної України, що цілком відповідає концепції дослідження. Лексика і використання термінів свідчать про ґрунтовну історичну підготовку й уміння застосовувати знання на практиці. Оформлення праці, порівняно з іншими конкурсантами, виконано на високому технічному і навіть художньому рівні.

Разом з тим рецензія виглядала б неповною без кількох рекомендацій і зауважень, крім вже зроблених. Можливо, мало б сенс виокремити в основній частині історичну довідку про довоєнну Миколаївщину, етнічний склад населення,

єврейську громаду та її особливості, час окупації і детальніше про адміністративний поділ зон окупації. Деякі відомості такого плану розкидані по сторінках, але в поєднанні вони додадуть змістовності. Так само можна вчинити з фрагментом про колаборацію. На жаль, поза увагою автора залишився єврейський опір геноциду. Якщо в Миколаївській області таке явище не спостерігалось, то варто відмітити це як особливість. І від змістовнішого пояснення про айнзацгрупу «Д» дослідження напевно виграло б у сприйнятті читача.

Менш за все рецензенту хотілося б виглядати педантом, однак важко ухилитися від потреби звернути увагу на технічні недоречності і помилки. У вступній частині варто виокремити мету роботи, завдання, методи наукової діяльності. Перелік використаних джерел за змістом більше відповідає переліку посилань в тексті на ті самі джерела. На сторінках дослідження розміщено 18 картосхем, хоча важко розрізнити зображене на всіх варіантах, крім першого. А що як додати картосхему форматом А-4 із зазначенням місць знищення, хоча б тільки найбільш значних? До того ж цифрові показники жертв розстрілів цікаво побачити у вигляді таблиці на окремій сторінці, і це стане реалізацією статистичного методу досліджень. І ще один момент вартий пояснень. На с. 3 до Голокосту застосований епітет безглуздий, тобто, напевно, такий, що не має логічного пояснення. Чи так це насправді? Здається, в діях нацистів існувала певна, хоча й аморальна мета. В заключній частині автор міг би висловити власну думку про причини депортації євреїв саме в Миколаївську область та про те, що це єдиний регіон, де кількість депортованих жертв перевищила кількість місцевих. Красивим фіналом виглядала б авторська сентенція про подію, яка справила на неї найбільше враження.

*Ілля Медвинський,
вчитель-методист спеціалізованої школи № 102 м. Київ*